

Ks. DARIUSZ SMOLAREK SAC¹

Wyższe Seminarium Duchowne Księża Pallotynów w Ołtarzewie

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

ORCID ID: 0000-0002-8609-8525

KULT MIŁOSIERDZIA BOŻEGO W TWÓRCZOŚCI POLSKICH MUZYKÓW

THE CULT OF DIVINE MERCY IN THE WORK OF POLISH MUSICIANS

Abstract

The development of the worship of Divine Mercy was perpetuated by St. John Paul II, who instituted the first Sunday after Easter as the Feast of Divine Mercy. He did this on the day of the canonisation of Sister Faustina Kowalska (April 30, 2000). Worshipping God's mercy was an impulse to write musical compositions related to this subject, and cantos, chants and songs contributed to propagating the worship. The 31st World Youth Day held under the slogan "Blessed are the merciful, for they will be shown mercy" (Mt 5, 7), which took place in Cracow on the 26-31 July, 2016 with the participation of Pope Francis, was a stimulus for the creation of new pieces, music videos and organising concerts in honour of Divine mercy. The interest in this subject translated into the creation of pop-oratorio and music written by W. Kilar for the film about Sister Faustina. The Year of Divine Mercy, which was announced by Pope Francis (2016), inspired P. Łukaszewski to compose the vocal and instrumental *Symphony on the Mercy of God*.

Keywords: worship of Divine mercy, cantos, chant, symphony, composers of sacred music

Abstrakt

Rozwój kultu miłosierdzia Bożego utrwalił papież św. Jan Paweł II, który ustanowił pierwszą niedzielę po Wielkanocy świętem Miłosierdzia Bożego. Dokonał tego w dniu kanonizacji s. Faustyny Kowalskiej (30.04.2000 r.). Oddawanie czci Bożemu miłosierdziu było impulsem do pisania kompozycji muzycznych związanych z tą tematyką, a pieśni, śpiewy, piosenki przyczyniały się do propagowania kultu. 31 Światowe Dni Młodzieży przebiegające pod hasłem *Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią* (Mt 5,7), które odbyły się w Krakowie w dniach 26-31.07.2016 r. z udziałem papieża Franciszka, były czynnikiem pobudzającym do tworzenia nowych utworów, teledysków i organizowania koncertów ku czci miłosierdzia Bożego. Zainteresowanie tą tematyką przełożyło się na powstanie pop-oratorium i muzyki autorstwa W. Kilara do filmu o s. Faustynie. Ogłoszony przez papieża Franciszka Rok Miłosierdzia Bożego (2016) zainspirował P. Łukaszewskiego do skomponowania wokально-instrumentalnej *Symfonii o Bożym Miłosierdziu*.

Słowa kluczowe: kult miłosierdzia Bożego, pieśni, śpiew, symfonia, kompozytorzy muzyki sakralnej

¹ Ks. dr Dariusz Smolarek, wykładowca muzyki kościelnej i emisji głosu w Wyższym Seminarium Duchownym Księża Pallotynów w Ołtarzewie. Zajmuje się badaniem źródeł muzycznych (XVII-XIX wiek) pochodzących zwłaszcza z polskich ośrodków kościelnych, publikowaniem źródłowo-krytycznych wydań partytur rekonstruowanych na podstawie utworów zawartych w rękopisach. Jest autorem kilkunastu artykułów naukowych i popularnonaukowych. E-mail: darismol@wp.pl.

WSTĘP

Miłosierdzie Boże jest przymiotem Bożym oraz sposobem działania i objawiania się Bożej miłości i sprawiedliwości w sytuacjach ludzkich potrzeb, słabości, grzechu i śmierci. Jest to miłość współczująca, podnosząca, dźwigająca, ratująca. Nie sprzeciwia się sprawiedliwości Bożej ani jej nie znosi, lecz ją dopełnia. Bogactwo znaczeniowe miłosierdzia Bożego oddaje rozbudowana terminologia biblijna (Kasjaniuk 2008, 1106).

Opis tego przymiotu Pana Boga znajduje się już w Starym Testamencie: *rahamim* i *rechem* (głębokie, intymne i pełne miłości uczucie łączące osoby z racji krwi lub serca, np. matkę z dzieckiem), *hesed* (łaska, wyraża dobroć, życzliwość, łaskawość, miłość, przyjaźń, wierność), *hen* (łaskawość, przychylność, życzliwość, niezасłużony dar lub łaska, które są udzielane w sposób wolny i jednostronny, ale mogą być cofnięte) (Pikor 2008, 1106-1107). W Nowym Testamencie w języku greckim wyrażano ideę miłosierdzia Bożego za pomocą następujących określeń: czasownik *eleein* (współczuć, litować się, pomagać z litości, zmiłować się nad kimś), rzeczownik *eleos* (wzruszenie wobec nieszczęścia drugiego człowieka), przymiotnik *eleemon* (miłosierny – odpowiednik hebrajskiego *hesed*), *oiktos* (współczucie i litość, które łączy się z gotowością niesienia pomocy), czasownik *splanchnizesthai* (wzruszyć się, zlitować się, które skłania do aktywnego czynu miłosierdzia). Miłosierdzie Boże zostało najpełniej objawione w Osobie Jezusa Chrystusa. Syn Boży wskazuje na miłosierdzie Ojca, które wyraża się w przebaczeniu i miłości do człowieka (Piwowar 2008, 1108-1111).

Kult miłosierdzia jest oddawaniem czci Bogu objawiającego swą dobroć i miłość wobec stworzenia w całej historii zbawienia, a w pełni – w śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa – dawcy wszelkiego dobra, odpuszczającego człowiekowi grzechy. Najwyższą formą tego kultu w Kościele jest sprawowanie Eucharystii oraz sakramentu pokuty i pojednania. Elementy czci miłosierdzia Bożego występują w nabożeństwach, modlitwach błagalnych (np. za zmarłych) oraz pieśniach (również w tych dawnych) (Machniak 2008, 1113).

Rozwój kultu miłosierdzia Bożego jest związany z jego prywatnym objawieniem przez Jezusa s. Marii Faustynie (Helenie) Kowalskiej (1905-1938) i propagowaniem go przez jej spowiednika ks. Michała Sopoćkę (1888-1975). Podstawę teologiczną dał papież św. Jan Paweł II w swojej encyklice *Dives in Misericordia* (*Bogaty w miłosierdziu swoim Bóg*; Ef 2,4). Podkreśla w niej, że szczytem objawienia się Bożego miłosierdzia jest misterium paschalne Chrystusa. „Krzyż stanowi najgłębsze pochylenie się Boga nad człowiekiem, nad tym, co człowiek – zwłaszcza w chwilach trudnych i bolesnych – nazywa swoim losem” (Jan Paweł II 1980, 8, 13, 14).

Do rozwoju kultu miłosierdzia Bożego przyczyniły się także beatyfikacja i kanonizacja s. Faustyny Kowalskiej oraz ustanowienie przez św. Jana Pawła II Drugiej Niedzieli Wielkanocnej Niedzielą Miłosierdzia Bożego. W związku z tym kultem wciąż jest otaczany obraz, który według wskazań z *Dzienniczka* s. Faustyny, namalował w roku 1943 Adolf Hyła (1897-1965). Znajduje się on w Krakowie-

-Łagiewnikach (kościół Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia), w ołtarzu, gdzie umieszczono relikwie s. Faustyny. Ten obraz z napisem „Jezu, ufam Tobie” jest najbardziej znanym i czczonym obecnie wizerunkiem Jezusa Miłosiernego. Poprzednią wizualizację namalował w Wilnie Eugeniusz Kazimirowski (1873-1939) w roku 1934 na zamówienie ks. Michała Sopočki (Zgromadzenie 2020a).

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie tematyką twórczości muzycznej inspirowanej miłosierdziem Bożym. Na uwagę zasługują tutaj publikacje ukazujące to zjawisko na przestrzeni wieków. Pierwszą z nich jest artykuł Krzysztofa Michałka *Miłosierdzie Boże jako źródło inspiracji twórczej* oparty na fragmencie jego pracy doktorskiej *Idea Miłosierdzia Bożego w muzyce wokalne i wokalo-instrumentalne na podstawie wybranych utworów* (Michalek 2013, 219-244). Kolejną jest przekrojowa publikacja ks. Franciszka Koeniga *Lejtmotywy miłosierdzia Bożego w kulturze muzycznej od średniowiecza do współczesności* (Koenig 2017, 45-62). O niektórych pieśniach związanych z Bożym miłosierdziem pisał ks. Stanisław Garnczarski w artykule *Współczesna polska pieśń kościelna ku czci Bożego Miłosierdzia na przykładzie dwóch zbiorów: „Pieśni do miłosierdzia Bożego” oraz „Bóg bogaty w miłosierdzie”* (Garnczarski 2016, 141-161).

Jednak przedstawione wyżej fakty wskazują, że zaistnienie miłosierdzia Bożego w publicznym kulcie Kościele stało się w ostatnich latach (przełom XX i XXI w.) mocnym impulsem do tworzenia licznych utworów związanych z tą tematyką. Dlatego warto przyjrzeć się temu fenomenowi. Omówienie ograniczy się tylko do tych utworów, które skomponowano po Soborze Watykańskim II.

Z przeprowadzonych badań wynika, że zbiór kompozycji ku czci miłosierdzia Bożego można podzielić według następujących gatunków:

1. wokalne: pieśni, piosenki (bez akompaniamentu, z akompaniamentem instrumentu, najczęściej są to organy lub gitara, tzw. „chwyt”);
2. wokalo-instrumentalne: artystyczne wielogłosowe opracowania wokalne i wokalo-instrumentalne (nagrania), opracowania koncertowe wyżej wymienionej grupy pieśni, oratorium;
3. instrumentalne: symfonia, muzyka filmowa (np. do filmu „Faustyna”).

W artykule zostanie zasygnalizowana problematyka kompozycji ku czci miłosierdzia Bożego poprzez ukazanie samego zjawiska bez dogłębnej analizy treściowej i muzycznej. Kolejnym będzie zagadnienie autorstwa tych utworów. Ponadto interesująca może być kwestia dostępności tego repertuaru poprzez publikacje książkowe (nutowe) jak i internetowe, wydawnictwa nagraniowe (płyty CD i DVD) oraz zarejestrowane koncerty, które znajdują się na portalach internetowych.

1. UTWORY WOKALNE

W wyniku kwerendy udało się dotrzeć do około 280 kompozycji w języku polskim związanych z tematyką miłosierdzia Bożego. Można je podzielić na następujące grupy:

- Śpiewy ku czci miłosierdzia Bożego (największa liczba),
- Śpiewy do Matki Bożej Miłosierdzia,
- Śpiewy o św. Siostrze Faustynie,
- Pieśni o innej tematyce, ale zawierające w jednej ze zwrotek odwołania do miłosierdzia Bożego.

Niektóre teksty posiadają po kilka opracowań i to różnych autorów, np. zawołanie „Jezu, ufam Tobie”, „Litania do Miłosierdzia Bożego”. Większość śpiewów powstała w II połowie XX i na początku XXI wieku.

Alfabetyczny indeks śpiewów o tematyce Bożego miłosierdzia został umieszczony w publikacji zbiorowej *Aktualność orędzia Miłosierdzia Bożego* (Smolarek 2018, 277-305). Wykaz tych śpiewów w postaci tabelarycznej zawiera nazwiska autorów tekstów i melodii oraz informacje o tytule śpiewnika i stronie (także stronie internetowej).

Duża część śpiewów związanych z Bożym miłosierdziem posiada znanych z nazwiska autorów oraz kompozytorów, którzy będą przedstawieni. Należy dodać, że konkretne śpiewy ukazały się w wielu różnych publikacjach (zbiory, śpiewniki, druki ulotne), a czasem tylko na stronach internetowych. Najpierw zostaną opisane te wydawnictwa.

1.1. Śpiewniki zawierające pieśni do miłosierdzia Bożego

Utwory o treściach związanych z tym przymiotem Boga jak i osobą Matki Bożej Miłosierdzia oraz św. Siostry Faustyny znajdują się w wielu śpiewnikach. Istnieją pojedyncze śpiewniki zawierające tylko śpiewy do miłosierdzia Bożego. W innych zbiorach znajduje się wydzielona część z tego rodzaju kompozycjami. Popularne śpiewniki kościelne mieszczą rozproszone utwory o tematyce miłosierdzia. Istnieją strony internetowe poświęcone muzyce sakralnej zawierające teksty, a nawet nuty z tymi śpiewami (np. www.nuty.religijne.org). Pewna część pieśni związana z omawianą tematyką została umieszczona w kwartalniku „Orędzie Miłosierdzia” wydawanym jako organ prasowy Stowarzyszenia Apostołów Miłosierdzia „Faustinum” w Sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Krakowie-Łagiewnikach, dostępna jest również w formacie PDF na stronie internetowej (Zgromadzenie 2020b).

1.1.1. Zbiory poświęcone pieśniom o miłosierdziu Bożym

Na czoło wybija się zredagowany przez siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia, a wydany przez krakowską oficynę Misericordia w 2012 roku *Do Miłosierdzia Twego. Śpiewnik* (wydanie trzecie). Zbiór zawiera 101 utworów z nutami, a zawartość jest uporządkowana według następujących działów: „Pieśni do Miłosierdzia Bożego”, „Pieśni do Matki Bożej Miłosierdzia”, „Pieśni do św. Siostry Faustyny”, „Piosenki do Miłosierdzia Bożego”, „Piosenki do Matki Bożej Miłosierdzia”, „Piosenki do św. Siostry Faustyny”. Ten śpiewnik wywodzi się z wydanego w Krakowie w 1987 roku zbioru *Miłosierdzie Pańskie na wieki wyśpiewywać będę*, w którym niektóre z 33 pieśni zostały rozpisane na głosy. Pomocą dla tego śpiew-

nika była publikacja w 2002 roku Archidiecezjalnej Komisji Muzyki Kościelnej Archidiecezji Krakowskiej MKK *Bóg bogaty w miłosierdzie. Pomoce dla organistów. Pieśni ku czci Bożego Miłosierdzia oraz św. Faustyny* (Smolarek 2018, 278).

Interesującą publikacją jest autorski zbiór kompozycji profesora Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie, Romualda Twardowskiego, *Jezu ufam Tobie. Pieśni do Miłosierdzia Bożego na głos i organy* (Wydawnictwo Hejnał, Płock 2003). Kompozytor, urodzony w Wilnie 17.06.1930 r., we wstępie do śpiewnika wspomina, że jako mały chłopiec był świadkiem narodzin kultu miłosierdzia Bożego, kiedy siostra Faustyna, przebywając w jego rodzinnym mieście w latach 1933-1936, bywała na wieczornych nabożeństwach w kościele św. Michała odprawianych przez jej spowiednika, ks. Michała Sopoćkę. R. Twardowski umieścił we wstępie następujące świadectwo: „Jako dziecko wraz z matką miałem możliwość wielokrotnego przebywania na wspomnianych nabożeństwach w bezpośrednim sąsiedztwie uduchowionej siostry. Zajmowała ona zazwyczaj miejsce w pierwszej ławce po prawej stronie kościoła. Po krótkim kazaniu księdza Sopoćki, gorliwego orędownika nowego kultu, siostra Faustyna w skupieniu opuszczała świątynię i ginęła w mroku wieczoru...”.

Kolejnym autorskim zbiorem jest *Miłosierdzie Boże wyśpiewywać będę. 10-lecie Salezjańskiej Ogólnokształcącej Szkoły Muzycznej II stopnia im. Ks. Antoniego Chłondowskiego w Lutomiersku* ks. Zbigniewa Malinowskiego SDB (Wydawnictwo Hejnał, Płock 2015). Muzyk i kapłan ułożył nie tylko akompaniament organowy, ale jest także autorem kilku pieśni.

1.1.2. Śpiewniki zawierające rozdział z pieśniami do miłosierdzia Bożego

Najnowsze, 41 wydanie Śpiewnika Kościelnego ks. Jana Siedleckiego (Kraków 2015) w części „Pieśni Wielkanocne” posiada podrozdział „Pieśni do miłosierdzia Bożego” z popularnymi oraz nowymi pieśniami. Wcześniejsze, bo 40 wydanie tego śpiewnika zawierało niektóre z tych śpiewów, ale były umieszczone w części „Pieśni przygodne”. W obydwu wydaniach, w dziale „Nabożeństwa”, umieszczono nuty melodii *Koronki do Miłosierdzia Bożego*. W najnowszej edycji śpiewnika Siedleckiego znalazły się dwie wersje melodyczne tej modlitwy (Smolarek 2018, 279).

W Śpiewniku kościelnym Archidiecezji Katowickiej (Katowice 2000) w dziale „Pieśni w różnych okolicznościach” wydzielono podrozdział „Do miłosierdzia Bożego”, który zawiera tylko dwa śpiewy. W części „Nabożeństwa do Miłosierdzia Bożego” oprócz koronki z opracowaniem ks. M. Michalca znajduje się melodia *Litanii do miłosierdzia Bożego* (Smolarek 2018, 280).

Praktyczną i użyteczną pozycją jest modlitewnik *Bóg bogaty w miłosierdzie. Rozważania i modlitwy do Miłosierdzia Bożego*. Został wydany przez Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach (wyd. 2 – 1993, wyd. 10 – 2016). W swojej końcowej części zawiera śpiewy wraz z nutami (s. 337-372).

1.2. Autorzy tekstów

Głównymi twórcami tekstów, są przede wszystkim dwie postaci, czyli Pan Jezus oraz Jego „sekretna”, s. Faustyna Kowalska ZMBM², która w swoim *Dzienniczku* zapisywała orędzie miłosiernego Zbawiciela. Te słowa zaczerpnięte wprost z jej *Dzienniczka*, adaptowane albo będące inspiracją dla poetów, stawały się tekstami, do których powstawały kompozycje muzyczne. Niektóre zdania lub zawołania doczekały się wielokrotnych opracowań muzycznych.

Kompozytorzy sięgali również do tekstów Pisma św. (Jer 31,3; Łk 1,46-55; Łk 1,49; Łk 15,18), a szczególnie Księgi Psalmów (Ps 13; 24; 32; 51; 69; 85; 86; 89; 102; 103; 116; 117; 118; 135; 136). Czerpano szczególnie z tekstów zawierających pojęcia odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do przymiotu Boga, jakim jest Jego miłosierdzie (*miser cordia*).

Autorami opracowań słownych są poeci świeccy oraz duchowni. Wśród nich należy wymienić: Marka Skwarnickiego (1930-2013), Kazimierza Wiszniowskiego (1940-2018), ks. bp. Józefa Zawitkowskiego (ur. 1938), ks. Zdzisława Bernata (1930-1994), ks. Stanisława Szmidta SDB (1936-2019), ks. Zbigniewa Czuchrę MS (1934-2015), ks. Ferdynanda Ochałę CSMA. Również siostry zakonne miały swój udział w tworzeniu tekstów o miłosierdziu Bożym. Są nimi: s. Anuncjata Natalia Łada (1835-1897), s. Alojza Wanda Łakowicz MSF, s. Maria Imelda Kosmala CSSF (1934-1994), s. Alma (Wanda Małgorzata) Kalińska CSNJ (1958-2003) oraz pojedyncze osoby ze Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia: s. Bernarda Wilczek ZMBM, s. Beata Piekut ZMBM, s. Salwatricze Musiał ZMBM. Zdarza się, że jako autor zbiorowy wymieniana jest wspólnota sióstr tego zakonu (Smolarek 2018, 280).

Niektóre teksty układali również sami kompozytorzy. Wśród nich należy wymienić: ks. Stanisława Ziemiańskiego SJ, Zofię Jasnotę, Irenę Pfeiffer, Piotra Pałkę, J. Jajko (brak informacji o imieniu), Pawła Bębenka, Jakuba Blycharza, ks. Rafała Jaworskiego, Macieja Jarosława Dąbrowę, Bogumiłę Dunikowską, s. Bernardę Wilczek ZMBM, ks. Wacława Kurowskiego, Wojciecha Widłaka, ks. Piotra Stanisławskiego, ks. Karola Dąbrowę CSMA, Artura Kaszowskiego (Smolarek 2018, 281).

Słowa do pieśni czerpano także z innych źródeł, np. staropolskich śpiewników: anonimowy tekst (*Któż mnie pocieszy*) ze Śpiewnika Pelplińskiego (1886), jak i siedemnastowieczny (pieśń *O Matko miłościwa*) z wydanego w 1613 roku w Wilnie zbioru *Parthenomelica* (Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa 2020). Inspiracją dla kompozytorów były wezwania bądź modlitwy św. S. Faustyny (*Bądź uwielbiony Panie, Modlitwa do Miłosierdzia Bożego, Pragnę miłością Twą, Jezu, ufam Tobie, O Krwi i Wodo, Koronka do Miłosierdzia Bożego*) czy św. Brata Alberta (*Królu w koronie z ciernia*). Autorstwo niektórych tekstów jak i melodii pozostaje anonimowe (Smolarek 2018, 282).

² Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, łac. Congregatio Sororum Beate Mariae Misericordiae, które założyła w roku 1862 w Warszawie siostra Teresa (Ewa Karolina) Potocka z d. Sułkowska.

1.3. Kompozytorzy

Dość pokazać liczbę kompozytorów, bo ponad 80 osób, stanowią twórcy pieśni i piosenek o tematyce związanej z miłosierdziem Bożym. Wśród nich znajdują się profesjonalni muzycy jak i zdolni amatorzy, pochodzący często z kręgów duchowieństwa lub zgromadzeń zakonnych. Poniżej zostaną wymienieni (w porządku alfabetycznym) w pierwszej kolejności kompozytorzy profesjonalni (muzycy-artyści), następnie pochodzący z kręgów duchowieństwa i zgromadzeń zakonnych, z dominikańskiego liturgicznego ośrodka duszpasterskiego oraz pozostali twórcy.

1.3.1. Profesjonalni kompozytorzy (muzycy-artyści)

Większość z nich jest absolwentami wyższych uczelni muzycznych. Są twórcami różnorodnych kompozycji. Niektóre z nich poświęcali miłosierdziu Bożemu. Poniżej zostaną wymienieni alfabetycznie wraz z tytułami tych utworów.

Norbert Blacha (1959-2012): pieśni *Błogosławiony jesteś; Dajesz nam, Panie*. Henryk Jan Botor (ur. 1960): *Pieśń o Bożym Miłosierdziu* na sopran, orkiestrę smyczkową, perkusję, harfę i chór mieszany (2000); *Missa de misericordia Domini* na chór mieszany, instrumenty dęte i perkusję (2007); *Misericordias Domini* na chór mieszany, instrumenty dęte i perkusję (2007). Eugeniusz Brańka (1922-2009): *O, Serce Boże; Ty, który przebywasz na wysokości; W każdym strapieniu; Matko nasza miłosierna; O Krwi i Wodo; O Miłosierdzie Boże; Ty do nas idziesz, Miłosierdzie Boże*. Bogumiła-Faustyna Dunikowska: *Do Twojej Miłości; Jezu miłosierny, promieniami swymi; Jezu, śpiewam Tobie; Jezu, ufam Tobie, do serca swego; Miłosierdzie, miłosierdzie; Święta Faustyno miła; muzyka do audiobooka Perelki z Dzienniczka Siostry Faustyny Kowalskiej*. Roman Dwornik (1913-1988): *Miłosierna Matko Boża*. Zofia Jasnota (właściwie Zofia Konaszkiewicz): *Jezu, ufam Tobie. Jak idący po falach Piotr; Powiedziałeś, że byłeś głodny*. Ks. Wiesław Kądziela (ur. 1943): *Boże, bogaty w miłosierdzie; Boże łaskawy, pełen dobroci; O Jezu, Jezu, ja proszę; Święta Faustyno, isquierko wierna; Jezu, ufam Tobie – zmiłuj się nade mną* (wszystkie teksty autorstwa ks. bp. Józefa Zawitkowskiego). Marian Machura (1933-2016): *Inwokacja ku czci św. Faustyny – Święta Faustyno; a także do słów poety M. Skwarnickiego: Mała Siostrzyczko i Pan Bóg otoczył dziś Faustynę*. Ks. Karol Mrowiec CM (1919-2011): *Niech błogosławiony będzie Bóg*. Ks. Zbigniew Piasecki (1916-2011): *Dziś Jezus zamieszkał; Matka miłosierdzia; Miłosierdzie Pańskie wyśpiewać będę; Okaż mi, Boże; Okaż nam, Panie. Boże, do Ciebie nasze pieśni; Witaj Królowo, Matko Miłosierdzia*. Irena Pfeiffer (1912-1996): *Akt ofiarowania się Boskiemu Miłosierdziu; Bądź uwielbiony, miłosierny Boże; Dzięki czynimy, Panu; Idziesz ku nam, Jezu; Inwokacja do błogosławionej s. Faustyny – O, błogosławiona siostrzo; Jezu, ufam Tobie; Koronka do Matki Bożej Miłosierdzia; Koronka do Miłosierdzia Bożego; Królu w koronie z ciernia; Litania do Miłosierdzia Bożego; Najmiłosierniejsze Serce Jezusa; O Boże mój, nadziejo moja jedyna; O Krwi i Wodo* (najpopularniejsza wersja melodyczna); *U Ciebie, Boże, miłosierdzia wzywam*. Ks. Antoni Reginek: *Litania do Miłosierdzia Bożego*. Stefan Stuligrosz (1920-2012): *Nie lękaj się; Przychodzisz do nas*

z łask promieniami; Siostro Faustyno, bądź nam pozdrowiona, Siostro Faustyno, wybranko nieba. Ks. Leon Świerczek CM (1900-1980): *Niech z serc popłynie – Hymn ku czci Miłosierdzia Bożego*. Ks. Wendelin Świerczek CM (1888-1974): *Przyjdźcie do mnie wszyscy*. Romuald Twardowski (ur. 1930): *Bądź uwielbiony, miłosierny Boże; Bądź uwielbiony, Panie; Chwalcie Pana; Dziś Jezus zamieszkał; Jezu, ufam Tobie* (2 wersje); *Królu w koronie z ciernia; O Krwi najdroższa; O, Matko Miłosierdzia; O, miłosierdzia, miłosierdzia, Panie; O, Miłosierdzie w Bogu Stworzycielu; O, Panie Jezu, w Twoim obrazie; Okaż mi, Boże; Witaj, miłosierny Jezu* (wszystkie znalazły się w zbiorze kompozytora Jezu ufam Tobie. *Pieśni do Miłosierdzia Bożego na głos i organy*, Płock 2003). Ks. Robert Tyrała (ur. 1965): *Prowadź nas, Duchu Prawdy*. Wojciech Widłak (ur. 1971): *Ku Tobie, Panie; O Miłosierdzie w Bogu Stworzycielu; Zmiłuj się nade mną*. Ks. Zbigniew Malinowski SDB: *Jezu, okaż miłosierdzie; Jezu, ufam Tobie; Miłosierny Boże; Miłosierny Jezu; Okaż mi, Boże; Witaj, miłosierny Jezu* (Smolarek 2018, 282-285).

1.3.2. Kompozytorzy z kręgów duchowieństwa i zgromadzeń zakonnych

Obok wymienionych w poprzednim punkcie duchownych z wyższym wykształceniem muzycznym (lub muzykologicznym), komponowaniem śpiewów kościelnych zajmowali się również księża posiadający przygotowanie muzyczne lub nawet bez formalnego wykształcenia muzycznego. Na czoło wysuwa się profesor filozofii ks. Stanisław Ziemiański SJ (ur. 1931), który skomponował ok. 30 pieśni związanych tematycznie z miłosierdziem Bożym i postacią siostry Faustyny. Autorem słów jak i melodii bardzo popularnej pieśni *Nasze plany i nadzieje* jest ks. Wacław Kurowski (1908-1992). Twórcą najbardziej popularnej wersji melodycznej *Jezu, ufam Tobie* jest ks. Alfons Bielenin (1885-1967). Inni duchowni będący twórcami śpiewów związanych z miłosierdziem Bożym: ks. Rafał Jaworski (ur. 1975), o. Alfons Klamann CSsR (1917-1991), ks. Bartłomiej Kot (ur. 1981), ks. Marian Michalec CM (1936- 1997), bracia ks. Paweł Staniszewski (ur. 1964) i ks. Piotr Staniszewski (ur. 1965).

Wiele pieśni powstało w środowisku zakonnym Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia, w którym żyła święta siostra Faustyna. Autorkami pieśni są: s. Bernarda Wilczek ZMBM, s. Jana Mária Krnáčová ZMBM, s. Gracia Szymańska ZMBM, s. Sara Jabłońska ZMBM, s. M. Emanuela Gemza ZMBM. W niektórych przypadkach śpiewy są wynikiem wspólnej inwencji i współpracy siostr tego zgromadzenia (tzw. autorstwo zbiorowe) (Smolarek 2018, 286).

1.3.3. Dominikański liturgiczny ośrodek duszpasterski

Dużą rolę w powstawaniu nowych śpiewów liturgicznych odgrywa duszpasterstwo dominikanów skupiające w Krakowie i Poznaniu wielu znakomitych muzyków. Tworzą oni również śpiewy związane tematycznie z miłosierdziem Bożym. Wśród nich znajdują się: Jakub Blycharz (twórca hymnu na ŚDM 2016 w Krakowie *Błogosławieni miłosierni*), Paweł Bębenek (*Jezu miłosierny, Panie sprawiedli-*

wy; *Tylko w Twoim miłosierdziu*), Urszula Rogala (*Będę Cię chwalił, Boże*), Jacek Sykulski (*Będę śpiewał Tobie; Miłosierny Pan i łaskawy; Podnieś mnie, Jezu*), Piotr Pałka (*Jezu, ufam Tobie, kocham Ciebie; Król Miłosierdzia; Litania do Miłosierdzia Bożego; Święta Siostrzo Faustyno*) oraz lider zespołu „Siewcy Lednicy” – Piotr Ziemowski „Żarów” (*Koronka do Miłosierdzia Bożego Jamneńska*).

Warto jeszcze wspomnieć innych świeckich twórców znanych pieśni o miłosierdziu Bożym, którymi są: J. Jajko (*O, miłosierny Boże*), Jerzy Kosko (1925-1997, *Panie, ufam miłosierdziu Twemu*); Maria Smętkiewicz (najbardziej popularna wersja melodyczna *Koronki do miłosierdzia Bożego*). Lider zespołu „Skaldowie”, Jacek Zieliński, skomponował w 2002 roku piosenkę do słów Kazimierza Wiszniewskiego pt. *Bóg bogaty w miłosierdzie*. Inspiracją była ostatnia pielgrzymka papieża Jana Pawła II do Polski, a utwór wykonano w obecności Ojca Świętego.

W Polsce są znane także niektóre utwory kompozytorów zagranicznych. Paul Inwood skomponował utwór, który stał się oficjalnym Hymnem Roku Miłosierdzia 2016, ogłoszonego przez papieża Franciszka (*Misericordes sicut Pater – Miłosierni jak Ojciec* do tekstu z Łk 6,36 był). *Misericordias Domini* – śpiew ze wspólnoty w Taizé – jest dziełem Jacquesa Berthier (1923-1994), a kompozycję Luciena Deissa CSSp (1921-2007) *Wstanę i pójdę do mojego ojca* adaptował ks. S. Ziemiański SJ (Smolarek 2018, 287).

2. UTWORY WOKALNO-INSTRUMENTALNE

Śpiewy o miłosierdziu Bożym inspirowały muzyków, aranżerów i wykonawców do ich artystycznego wykonawstwa. Tego rodzaju utwory były przedstawiane podczas koncertów na scenach estradowych, w kościołach, a także utrwalane na płytach CD (DVD).

2.1. Wielogłosowe opracowania wokalne i wokально-instrumentalne

Pieśni i śpiewy związane z miłosierdziem Bożym ukazywały się w postaci nagrań. Były to często pieśni lub piosenki jak i autorskie nowe melodie do podobnych tekstów oraz nowych słów. Poniżej zostaną przedstawione niektóre wydania krążków CD.

- *Bądźmy świadkami Miłosierdzia*. Płyta CD, na której znajdują się nagrania *Koronki*, pieśni i *Litanii do Miłosierdzia Bożego* w opracowaniu na chór mieszany, solistów i orkiestrę kameralną. Aranżacji dokonał Tomasz Orkiszewski, dyrygent Chóru i Orkiestry „Iubileum”, zespołów działających przy parafii pw. Wierzy Pańskiej w Lublinie. Całość ubogacają medytacje w wykonaniu ks. prof. Marka Chmielewskiego. Nagrań dokonano w grudniu 2013 roku.

- *Koronka do Miłosierdzia Bożego*. Na tej płycie siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia nagrały nie tylko śpiewaną *Koronkę do Miłosierdzia Bożego* z popularną melodią M. Smętkiewicz, ale także znane pieśni do miłosierdzia Bożego i św. Siostry Faustyny. Nagranie rozpoczyna „Wprowadzenie”, które w przystęp-

ny sposób wyjaśnia istotę nabożeństwa do miłosierdzia Bożego (wydawca: Fundacja „Mój Dom”, nagranie: krakowskie Studio Inigo 2002 r.).

- *Matka Miłosierdzia*. Siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia utrwaliły na płycie CD 14 mało znanych pieśni do Matki Bożej Miłosierdzia. Wstęp i zakończenie nagrania opatrzone tekstami o NMP pochodzącymi z encykliki *Dives in misericordia* Ojca Świętego Jana Pawła II oraz z *Dzienniczka* św. Siostry Faustyny (wydawca: Fundacja „Mój Dom”, nagranie: krakowskie Studio Inigo 2003 r.).

- *Jezu, śpiewam Tobie*. Na tym krążku znalazło się 16 współczesnych pieśni do miłosierdzia Bożego i św. Siostry Faustyny w opracowaniu ks. W. Kądzeli, B. Dunikowskiej, E. Brańki, P. Pałki, ks. S. Ziemiańskiego SJ. Utwory zaśpiewały siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Miłosierdzia (wydawca: Wydawnictwo WAM, nagranie: Studio Inigo w 2011 r.).

- Płytę *Jezu, ufam Tobie* (nr kat: COPWP 32 – 2002 r.) z utworami Romualda Twardowskiego do tekstów z *Dzienniczka* św. Siostry Faustyny wykonali soliści, chór i orkiestra Reprezentacyjnego Zespołu Artystycznego Wojska Polskiego. Dyrygował Bolesław Szulia (wydawca: Caritas Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego).

2.2. Utwory ku czci Bożego miłosierdzia wykonywane podczas koncertów

Tego rodzaju występy były organizowane z różnych okazji, ale celem było okazanie czci Bożemu miłosierdziu. Każdy przebiegał w innej scenografii, reżyserii i obsadzie. Aranżacje znanych już pieśni były przedstawiane w nowym ujęciu instrumentalnym czy wokalnym. Wykonywano również premierowo wiele nowych kompozycji związanych z miłosierdziem Bożym. Koncerty miały charakter publiczny i posiadały wysoki profesjonalny poziom. Były też transmitowane przez różne stacje telewizyjne lub kanały internetowe, a nagrania live zostały zarejestrowane i upublicznione na platformach społecznościowych. Kilka interesujących koncertów – z podaniem dla zainteresowanych adresu do strony YouTube – zostanie zaprezentowanych poniżej.

- Koncert *Jezu, ufam Tobie*, który wykonano z okazji 15. rocznicy konsekracji łagiewnickiej bazyliki i zawierzenia świata Bożemu miłosierdziu przez św. Jana Pawła II oraz pamięci ks. kard. Franciszka Macharskiego w pierwszą rocznicę Jego śmierci. Wydarzenie miało miejsce 19.08.2017 roku w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach. Wystąpili: Halina Frąckowiak, Maleo Reggae Rockers, Józef Skrzek oraz Natalia Czuhaj – sopran, Marcin Wolak – bas, Górecki Chamber Choir, Orkiestra Symfoniczna Sanktuarium Bożego Miłosierdzia pod dyktando Krzysztofa Michałka (Youtube.com 2020a).

- Podczas Światowych Dni Młodzieży – „czuwanie w Brzegach” (hasło tego wydarzenia: „Błogosławieni miłośnierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią” – Mt 5,7) w 2016 w Krakowie zagrano koncert *Credo in misericordiam Dei – Wierzę w Boże miłosierdzie*. Wystąpili artyści z Polski i z innych krajów, a całością dyrygował Adam Sztaba (Youtube.com 2020b).

- Koncert *Bóg liczy na ciebie*, który odbył się również w Krakowie 13.11.2016 r. (Tauron Arena) w ramach Światowych Dni Młodzieży miał charakter dziękczynno-uwielbieniowy. Podczas występu wykonano pieśni z gatunku hillsong music: *I believe*, *Mighty do save*, pieśni uwielbienia: *Błogosław duszo moja Pana*, a także hymny poprzednich ŚDM. Koncert uświetnili znani artyści z Polski i ze świata: Sean Simmonds (USA), TGD, Kuba Badach i wielu innych. Podobnie jak podczas „czuwania w Brzegach” autorem wyjątkowych aranżacji i dyrygentem Chóru i Orkiestry ŚDM był Adam Sztaba (Youtube.com 2020c).

- W rocznicę Światowych Dni Młodzieży 30.07.2017 w Campus Misericordiae odbył się Koncert Uwielbienia w wykonaniu New Life'm, Agnieszki Musiał i Natalii Niemen (Youtube.com 2020d).

- Ciekawą inicjatywą wykazali się uczniowie plockich szkół, a jednocześnie członkowie zespołu „Bemolla”. Zrealizowali trwający 45 minut film pt. *Pieśń o Faustynie – Miłosierdzie drugie imię Miłości*, w którym zagrało 12 młodych aktorów. Film w reżyserii Henryka Jóźwiaka i z muzyką Bogdana Marciniaka jest lekko fabularyzowaną, poetycko-muzyczną opowieścią o świętej siostrze Faustynie Kowalskiej. Głównym akcentem jest jej obecność w plockim klasztorze Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, gdzie w 1931 r. miało miejsce pierwsze objawienie Jezusa Miłosiernego. Częścią obrazu są teledyski skomponowane specjalnie na potrzeby filmowej opowieści o tej świętej. Powstawały one m.in. w plenerach, a także w zabytkowej plockiej katedrze Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, jednej z pięciu najstarszych bazylik w Polsce, a film promował Płock podczas diecezjalnej części odbywających się w Krakowie Światowych Dni Młodzieży (lipiec 2016 r.) (Katedraplock.pl 2020).

3. INNE FORMY WOKALNO-INSTRUMENTALNE

Miłosierdzie Boże stało się dla kompozytorów okazją do napisania utworów o większych rozmiarach, także o formie cyklicznej. Kunsztowne kompozycje ukazują i sławią ten największy przymiot Boga. Jest to muzyka do filmu o św. s. Faustynie, oratorium w stylu pop oraz symfonia.

3.1. Muzyka do filmu *Faustyna*

Znany polski twórca Wojciech Kilar (1932-2013) komponował ilustracje muzyczne do wielu filmów, również o tematyce religijnej: *Z dalekiego kraju*, *Życie za życie*. Maksymilian Kolbe, *Brat naszego Boga* (reż. K. Zanussi). W powyższą listę wpisuje się muzyka do obrazu – w reżyserii Jerzego Łukaszewicza – *Faustyna* (1994), będącego hagiograficzną historią życia siostry zakonnej (w tej roli Dorota Segda) (Filmpolski.pl 2020). Ostatnie sceny filmu wieńczy krótka kompozycja na ośmiogłosowy chór mieszany, orkiestrę smyczkową i fortepian zatytułowana *Misericordia*. Jest to nie tylko muzyczna medytacja nad Bożym miłosierdziem, lecz także rodzaj wokально-instrumentalnego crescendo (Ninateka.pl 2020).

3.2. Pop-oratorium *Miłosierdzie Boże*

Dzieło słowno-muzyczne składające się z 30 krótkich odcinków jest w całości oparte na słowach zaczerpniętych z *Dzienniczka* św. Siostry Faustyny. Teksty wybrała i opracowała s. M. Elżbieta Siepak ZMBM. Muzykę w stylu pop skomponował i aranżacji dokonał Zbigniew Małkowicz. Prapremiera oratorium odbyła się 22.02.2004 r. we Wrocławiu. Wykonawcami byli soliści, Zespół Muzyki Sakralnej „Lumen”, Kaliski Chór Akademicki „Polifonia” i Orkiestra Symfoniczna Filharmonii Kaliskiej (Youtube.com 2020e).

Wieloczęściowe pop-oratorium *Miłosierdzie Boże* ukazuje tajemnicę miłości miłosiernej Boga do człowieka od momentu stworzenia, poprzez wcielenie Syna Bożego, dzieło Odkupienia, Kościół z bogactwem Eucharystii aż po chwałę nieba. Teksty recytowane i śpiewane opowiadają o właściwej postawie człowieka wobec uprzedzającej miłosiernej miłości Boga: jest nią postawa zaufania wobec Niego i czynnej miłości bliźniego. „W utworze zawarłem elementy muzyczne z różnych stron świata, by w ten sposób podkreślić, że miłosierdzie Boże jest przeznaczone dla każdego, niezależnie od pochodzenia – mówi Zbigniew Małkowicz” (Pop-oratorium.pl 2020).

3.3. Paweł Łukaszewski, *Symfonia o Bożym Miłosierdziu* (2016)

Ogłoszony przez papieża Franciszka bullą *Misericordiae vultus* (12.04.2015) Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia (Rok Miłosierdzia 8.12.2015 – 20.11.2016) stał się okazją do powstania utworu, który zawiera w sobie szczególnie głęboki przekaz duchowy. Jest to *IV Symfonia o Bożym Miłosierdziu* (*Symphony on the Mercy of God*) warszawskiego kompozytora, prof. Pawła Łukaszewskiego (ur. 1968).

Łukaszewski od początku swojej drogi twórczej zainteresowany był komponowaniem muzyki do wątków i treści religijnych. Znaczną część jego kompozycji stanowią utwory wokalne i wokально-instrumentalne podejmujące różne istotne motywy religijne. Widoczne jest to nawet w utworach ujętych w kształt symfonii, która bardzo rzadko odnosiła się do wątków biblijnych czy sakralnych. Cztery z pięciu symfonii Łukaszewskiego zawierają głosy wokalne, a każda z nich w treści prezentuje istotny dla wiary chrześcijańskiej motyw: Bożą Opatrzność, miłość, anioły i właśnie Boże miłosierdzie (PWM Edition 2020).

Sprzyjającą okolicznością do zamówienia i skomponowania *Symfonii o Bożym Miłosierdziu* był jubileusz 25-lecia powstania Archidiecezji i Metropolii Białostockiej, którą 5 czerwca 1991 roku erygował papież św. Jan Paweł II, wizytując Białystok w ramach swojej IV Pielgrzymki do Ojczyzny (Margańska 2020). Ważnym czynnikiem wpływającym na wybór miejsca prapremiery i tematyki dzieła była postać bł. ks. Michała Sopoćki (1888-1975), spowiednika s. Faustyny, który, mieszkając po II wojnie światowej w Białymstoku, słowem i piórem propagował kult Bożego miłosierdzia (Ciereszko 2020). Łukaszewski wyjaśniał: „Od dłuższego czasu już myślałem o tej tematyce, a zamówienie ze strony Archidiecezji Białostockiej było znakomitą impulsą do tego, aby pochylić się nad tematem Bożego Miłosierdzia”. Twórca przyznał, że wyjątkowy wpływ wywarł na niego stale rosną-

cy na świecie kult obrazu Jezusa Miłosiernego oraz osobiste zawierzenie i wyrażanie słów „Jezu, ufam Tobie” (Łapiński 2016, 6).

IV symfonia Łukaszeńskiego trwa 42 minuty i składa się z 5 części. Jest przeznaczona na orkiestrę symfoniczną, chór mieszany, chór dziecięcy i 2 solistów: sopran i baryton. Prawykonanie dzieła miało miejsce 3.06.2016 r. w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Białymstoku, a wykonawcami byli Chór i Orkiestra Opery i Filharmonii Podlaskiej, Chór Dziecięcy Opery i Filharmonii Podlaskiej oraz soliści: Anna Mikołajczyk-Niewiedział i Maciej Nerkowski. Całość poprowadził Wojciech Michniewski. Nagranie z tego koncertu na płycie DVD *IV Symfonia – Symfonia o Bożym Miłosierdziu* (*Symphony on the Mercy of God*) Pawła Łukaszeńskiego (Musica Sacra Edition 048) zdobyło nagrodę „Fryderyk 2017” w kategorii „Album roku – muzyka współczesna” (Łukaszeński 2016).

Symfonia o Bożym Miłosierdziu składa się z 5 części i oparta jest na różnych tekstach w języku łacińskim i polskim:

I. Benedictus Deus et Pater (1 P 1,3-4),

II. Dominum Iesum vidi (Kowalska 1981, nr 47, 476),

III. Iesu confido Tibi (Sopoćko 2008, 47),

IV. Precatio rosaria (Modlitwa fatimska „O mój Jezu, przebac nam nasze grzechy...”),

V. Misericordia necessaria (Jan Paweł II 2002).

Aby podkreślić wyjątkowość przesłania dzieła, przez cały utwór przewija się zawołanie: „Jezu, ufam Tobie” lub jego łacińska forma: „Jesu, confido Tibi”. Wezwanie to stanowi łącznik dla kolejnych myśli i jednocześnie pełni rolę pomostu między kolejnymi fragmentami całego dzieła (Łukaszeński.org.uk 2020).

Utwór o tak silnym wydźwięku duchowym i religijnym, w którym orkiestrze przez cały czas towarzyszy chór (w części finałowej dołącza dodatkowo chór dziecięcy) oraz dwoje solistów, kompozytor ujął w kształt symfonii. Łukaszeński tłumaczy ten zabieg w ten sposób: „Forma symfonii wydała mi się tutaj najbardziej właściwa, otwarta i niezwiązana z liturgią, co dawało większą swobodę traktowania materiału dźwiękowego oraz założeń formalnych” (Łapiński 2016, 6).

Tytułowej jedności duchowej służy spajający całość motyw przewodni, jakim jest Boże miłosierdzie, sama warstwa słowna natomiast została potraktowana w sposób dwoisty. Wszystkie bowiem teksty „ciągle” pojawiają się w kompozycji w tłumaczeniu łacińskim, a fragmenty, które powszechnie funkcjonują jako modlitwy, zostały użyte w języku polskim. Dzięki temu bardziej bezpośrednio trafiają one do słuchacza i silniej oddziałują duchowo.

ZAKOŃCZENIE

Ukazana w tym artykule problematyka może być dalszym krokiem w badaniu fenomenu twórczości inspirowanej kultem miłosierdzia Bożego. Na uwagę i dogłębną analizę zasługuje szczególnie twórczość P. Łukaszeńskiego.

Kompozycje muzyczne powstałe pod wpływem orędzia miłosiernego Jezusa skierowanego do ludzi poprzez pokorną siostrę Faustynę, uzewnętrzniły się w wielu formach i gatunkach. Od prostych piosenek, pieśni, poprzez bardziej skomplikowane śpiewy, profesjonalne aranżacje i koncerty, oratorium, muzykę do filmu, aż do sztuki *Ad majorem Dei gloriam*, czyli symfonii, kompozytorzy nieśli przesłanie, że Bóg tak bardzo kocha człowieka i pochyla się nad naszą małością, słabością i grzechem, aby nas podnieść ku Niemu samemu. W pewien sposób twórcy wypełniali słowa Jezusa, który powiedział s. Faustynie: „Kiedy chcesz mi sprawić radość, to mów światu o moim wielkim i niezgłębionym miłosierdziu” (Kowalska 1981, nr 164).

BIBLIOGRAFIA:

- Garnczarski, Stanisław. 2016. Współczesna polska pieśń kościelna ku czci Bożego Miłosierdzia na przykładzie dwóch zbiorów: „Pieśni do miłosierdzia Bożego” oraz „Bóg bogaty w miłosierdzie”. *Roczniki Teologiczne*, 63 (13), 141-161. DOI: 10.18290/rt.2016.63.13-7.
- Jan Paweł II. 1980. *Encyklika „Dives in Misericordia”*.
- Kasjaniuk, Elżbieta. 2008. Miłosierdzie Boże. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. Stanisław Wilk, 1106. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Koenig, Franciszek. 2017. Lejtmotywy miłosierdzia Bożego w kulturze muzycznej od średniowiecza do współczesności. *Roczniki Teologiczne*, 64 (13), 45-62. DOI: 10.18290/rt.2017.64.13-3.
- Kowalska, Faustyna. 1981. *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*. Kraków: Wydawnictwo Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia.
- Łapiński, Krzysztof. 2016. *Symfonia o Bożym Miłosierdziu*. W: *Paweł Łukaszewski, IV Symfonia – Symfonia o Bożym Miłosierdziu* (Booklet), 4-6. Warszawa: Musica Sacra Edition, DVD Video mse 048.
- Machniak, Jan. 2008. Miłosierdzie Boże. Kult Miłosierdzia Bożego. W Nowym Testamencie. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. Stanisław Wilk, 1113. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Michalek, Krzysztof. 2013. Miłosierdzie Boże jako źródło inspiracji twórczej. *Pro Musica Sacra*, 11, 219-244.
- Pikor, Wojciech. 2008. Miłosierdzie Boże. W Biblii. W Starym Testamencie. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. Stanisław Wilk, 1106-1108. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Piowar, Andrzej. 2008. Miłosierdzie Boże. W Biblii. W Nowym Testamencie. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. Stanisław Wilk, 1108-1111. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Smolarek, Dariusz. 2018. Miłosierdzie Pańskie na wieki wyśpiewywać będę. W: *Aktualność orędzia Miłosierdzia Bożego*, red. Marian Kowalczyk, 277-305. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.

Sopoćko, Michał. 2008. *Miłosierdzie Boże w dziełach Jego*, t. 3. Białystok: Kuria Metropolitarna Białostocka.

Publikacje elektroniczne:

Ciereszko, Henryk. 2020. *Błogosławiony ks. Michał Sopoćko. Życiorys*. Dostęp: 16.06.2020. <http://sopocko.pl/zyciorys>.

Filmpolski.pl. 2020. *Faustyna*. Dostęp: 13.06.2020. <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=126281>.

Jan Paweł II. 2020. *Homilia i Akt zawierzenia świata Bożemu Miłosierdziu. Kraków-Łagiewniki 17.08.2002*. Dostęp: 15.08.2020. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/8pl_lagiewniki_17082002.html.

Katedraplock.pl. 2020. *Film „Pieśń o Faustynie – Miłosierdzie drugie imię miłości”*. Dostęp: 15.06.2020. http://katedraplock.pl/idcat.php?f_id=1440&f_id_cat=95.

Lukaszewski.org.uk. 2020. *Paweł Łukaszewski – polish composer*. Dostęp: 15.06.2020. <http://www.lukaszewski.org.uk>.

Łukaszewski, Paweł. 2016. *IV Symfonia – Symfonia o Bożym Miłosierdziu*. Warszawa: Musica Sacra Edition, DVD Video mse 048.

Margańska, Teresa. 2020. *Symfonia o Bożym miłosierdziu na 25-lecie Kościoła Białostockiego*. Dostęp: 15.06.2020. <https://archibial.pl/wiadomosci/1427-symfonia-o-bozym-milosierdziu-na-25-lecie-kosciola-bialostockiego>.

Ninateka.pl. 2020. *Kolekcja: Wojciech Kilar. Muzyka do filmów o tematyce religijnej*. Dostęp: (15.06.2020). <https://ninateka.pl/kolekcje/kilar/muzyka-filmowa/muzyka-do-filmow-o-tematyce-religijnej>.

Pop-oratorium.pl. 2020. *Zespół muzyki sakralnej LUMEN. Pop-oratorium Miłosierdzie Boże*. Dostęp: 13.06.2020. <https://pop-oratorium.pl/index.php/milosierdzie-boze>.

PWM Edition. 2020. *Prawykonanie IV Symfonii Pawła Łukaszewskiego*. Dostęp 06.08.2020. <https://pwm.com.pl/pl/aktualnosci/szczegoly/3458894,prawykonanie-iv-symfonii-pawla-lukaszewskiego.html>.

Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa. 2020. *Parthenomelica Albo Pienia nabożne o Pannie naświetszej. Ktore Powazny Senat miasta Wileńskiego spolnym a porzadnym Obywatelow swoich, y inney Młodzi nabozeństwem, y kosztownym apparatusem, czasu požadanego Adwentu Pańskiego, na Roraćiech przystoynie co Rok odprawuie. Niektore poprawione, niektore z łacińskiego na polskie przełożone, niektore nowo teraz złożone. Na cześć y chwałę Wcielenia Pańskiego, y na wielbienie Bogarodźicy. Przez Walentego Bartoszewskiego. Cum licentia Superiorum*. Dostęp: 9.06.2020. <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=31305&from=publication>.

Youtube.com. 2020a. *Koncert „Jezu, ufam Tobie”*. Dostęp: 15.06.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=FUeCNFBw5DQ>.

Youtube.com. 2020b. *Światowe Dni Młodzieży: Koncert „Wierzę w Boże Miłosierdzie”*. Dostęp: 15.06.2020. https://www.youtube.com/watch?v=zzDFRypU_2s.

- Youtube.com. 2020c. *Koncert „Bóg liczy na ciebie”*. Dostęp: 15.06.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=bUyYHDyVZYE>.
- Youtube.com. 2020d. *Campus Misericordiae – Koncert uwielbienia New Life’u i Natalia Niemien*. Dostęp: 15.06.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=1haskgYSd6Y>.
- Youtube.com. 2020e. *Pop-oratorium Miłosierdzie Boże*. Dostęp: 13.06.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=wUbASdRokHU&list=PLVmY9b4SkdAxOoeBqRTl9R259BgpMWKAG>.
- Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia. 2020a. *Historia nabożeństwa do Miłosierdzia Bożego*. Dostęp: 6.06.2020. <https://www.faustyna.pl/zmbm/miłosierdzie>.
- Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia. 2020b. *Orędzie Miłosierdzia. Kwartalnik*. Dostęp: 7.06.2020. <https://www.faustyna.pl/zmbm/oredzie-miłosierdzia-kwartalnik>.